

Tilburg University

Tussen Catechese en Bevrijdingstheologie. Het instituut Lumen Vitae (1935-1980)

Schelkens, K.

Published in:

Quatre siècles de présence jésuite à Bruxelles

Publication date:

2012

Document Version

Version created as part of publication process; publisher's layout; not normally made publicly available

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Schelkens, K. (2012). Tussen Catechese en Bevrijdingstheologie. Het instituut Lumen Vitae (1935-1980). In A. Deneef, & X. Rousseaux (Eds.), *Quatre siècles de présence jésuite à Bruxelles* (pp. 417-429). Le Cri.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Entre catéchèse et théologie de la libération L'institut Lumen Vitae (1935-1980)

Karim SCHELKENS

Ontstaanscontext

In 1946, inmiddels meer dan zestig jaar geleden, vond een reeks gebeurtenissen plaats van groot belang voor de theologische geschiedenis van de jezuïetenorde. Eén daarvan is de crisis rond de nouvelle théologie². Een crisis die reeds in de jaren 1930 opgang maakt en die dat jaar in haar zogenaamde tweede fase tuimelt. Waar voorheen hoofdzakelijk dominicanen betrokken waren, zijn het nu Franse jezuïeten – vooral dan kerkhistorici – die het vuur aan de lont steken. In 1946 verschijnt immers het beroemde boek *Surnaturel* van Henri de Lubac³ én publiceert Jean Daniélou aan het *Institut Catholique de Paris* zijn *Orientations* in het Études-nummer van dat jaar⁴. Om het even op de spits te drijven en de zaken uiterst schetsmatig voor te stellen komt het erop neer dat beide heren een theologie naar voren schuiven die zich – in tegenstelling tot een strikt neoscholasticisme dat nog in vele theologische centra hoogtij viert – rekenschap geeft

van de geschiedenis, van historische ontwikkelingen en van het feit dat ook geloofswaarheden daaraan onderhavig zijn. We gaan hier niet dieper op in. Deze crisis is alombekend en beschreven, al verbaast het enigszins dat de Belgische inmening erin zo weinig bekend blijft⁵. In de jaren na de publicaties van de Lubac en Daniélou gaan namelijk steeds meer Belgische jezuïeten zich mengen in dit ogenschijnlijk zuiver Franse verhaal. Belgische jezuïeten, vooral dan de professoren van het jezuïetenscholasticat te Eindhoven⁶. We noemen er slechts enkelen.

Zo bijvoorbeeld Leopold Malevez, die artikels schrijft waarin hij op een heldere manier de verschillende strekkingen in het nieuwe gedachtengoed wil onderscheiden⁷. Of de exegeet Jean Levie, die zelf onder vuur komt met zijn exegetisch werk. Ook Édouard Dhanis⁸, de latere studieprefect en rector van de Gregoriana doceert er. Deze laatste is het die in opdracht van jezuïetengeneraal Jean-Baptiste (John) Janssens⁹ – zelf een voormalig professor te Eindhoven – als visitator naar Lyon-Fourvière en andere Franse scholasticaten wordt gestuurd¹⁰. Dhanis' rapport voor Janssens leidt uiteindelijk tot

(a fb.1)

Pater Pierre Ranwez (1905-1973) was één van de mede-oprichters van het catechetisch centrum in 1935 (Association royale des anciens élèves du collège Saint-Michel, Brussel)

(afb.2)

Léopold Malevez (1900-1973) en Jean Levie (1885-1966), rechts, mengden zich in een hoofdzakelijk Frans debat na de publicatie van belangrijke werken van de jezuïeten Henri de Lubac (1896-1991) en Jean Danielou (1905-1974) (ABML, Brussel)

het doceerverbod van de Lubac en de verwijdering van Daniélou's publicaties uit de jezuïetenbibliotheken¹¹. Opvallend detail : kort daarna promoveert Dhanis en verhuist hij naar Rome om er studie-prefect van de Gregoriana te worden...¹² Vanwaar nu deze omweg langs de Franse jezuïeten¹³ en het Leuvense college in een bijdrage over een Brussels centrum ? Het antwoord is eenvoudig : ook het *Centre Lumen Vitae* heeft zijn wortels in het Egenhoofse scholasticat.

De pioniersdagen van de catechetiek

Eén van de jonge jezuïeten in het Egenhoofse college van de jaren 1930 is Georges Delcuve¹⁴. Na zijn filosofiestudies te Egenhoven in de twintiger jaren en het behalen van een doctoraat in de klassieke filologie aan de Leuvense universiteit

vat hij in 1934 zijn theologiestudies aan bij de Leuvense jezuïeten. Met confraters als Jaguenau en andere medestudenten¹⁵ leggen zij zich toe op het verzamelen en bestuderen van internationale publicaties omtrent het religieuze onderricht. Wanneer deze groep rond Pasen 1935 een tentoonstelling organiseert met schoolhandboeken en wetenschappelijke studies rond dit thema waaruit de mondiale verscheidenheid en locale inbedding van de geloofsoverdracht centraal staat ontstaat daaruit het *Centre Documentaire Catéchétique* met als directeur pater Jaguenau. Hoewel men zich van meet af aan internationaal richtte, huis het Centrum in deze vroegste fase van haar bestaan nog binnen de muren van het Leuvense college en beperken de activiteiten ervan zich tot studie en publicatie op het domein van de catechetiek. Zo geeft Delcuve

in 1937 – het jaar waarin de noordelijke provincie Maurice Schurmans als provinciaal verkiest¹⁶ – de verzamelbundel *Où en est l'enseignement religieux* uit, waarop internationaal positieve reacties volgen¹⁷. Hij ontvangt bijvoorbeeld een brief van de latere bisschop Alfred Pichler¹⁸, die lovend reageert op de publicatie van een nationale enquête over de stand van het godsdienstonderwijs. In de daaropvolgende jaren volgen nog catechetisch getinte publicaties in *La Nouvelle Revue théologique*, het door P. Jean Levie geleide huisblad van de Leuvense jezuïeten¹⁹. Nadat Delcuve in 1943 ook het theologiedoctoraat behaalt aan het Parijse *Institut catholique* wordt hijzelf professor te Eindhoven. In tegenstelling tot Leuvense collegae zoals Dhanis schijnt Delcuve de recente theologische ontwikkelingen — die hij in Parijs van nabij kon leren kennen bij de voorbereiding van zijn dissertatie onder de begeleiding van Daniélou²⁰ — een warm hart toe te dragen. Dit is onderhuids te merken aan de publicaties die verschijnen in de nieuw opgerichte reeksen '*Témoins du Christ*' en de nederlandstalige pendant '*Leven in Christus*'²¹. Het zal evenwel nog duidelijker worden bij de oprichting van de *Revue Lumen Vitae* in 1946.

Een instituut in volle ontwikkeling

Intussen zijn we terug bij af : in het jaar namelijk waarin de Franse jezuïeten hun theologische vernieuwingspogingen wereldkundig maken, verhuist het *Centre Documentaire Catéchétique* naar Brussel. Vlakbij de Guimardstraat neemt het zijn intrek in de gebouwen in de Rue de Spa/Spasstraat 27 — gebouwen die een decennium later dan weer worden overgenomen door het 'Centre de recherches socio-religieuses'²². Doch deze verhuis is slechts één van meerdere belangrijke wendingen in de geschiedenis van het instituut, wendingen waarvan Delcuve voortdurend kardinaal Van Roey op de hoogte houdt...²³.

Een tweede punt is de naamswijziging. Men doopt het Brusselse centrum namelijk om tot '*Centre International d'Etudes de la Formation Religieuse Lumen Vitae*' met Delcuve als inspirator en directeur. Onder diens leiding zien we

(afb.3)

Georges Delcuve (1908-1976) stichtte en leidde het Centrum Lumen Vitae (ABML, Brussel)

een combinatie van continuïteit en discontinuïteit. Immers, het Centrum blijft in de eerste plaats wat het was : een documentatie- en studiecentrum. Men hevelt de Leuvense bibliotheek integraal over naar Brussel, waar men blijft investeren in haar groei. In Brussel krijgt het Centrum er met de oprichting van de kersverse *Revue Lumen Vitae* een onafhankelijk internationaal publicatie-orgaan bij. In het editoriaal van het eerste nummer zien we de invloed van de internationale vernieuwingsbewegingen op het Centrum wanneer we lezen :

Nous assistons en ce temps à un fait nouveau : les hommes prennent de plus en plus conscience de la communauté humaine. Aucun État, aucun continent ne peut plus songer sérieusement à organiser sa vie sans tenir compte du reste du

(afb.4)

De gebouwen van Lumen Vitae werden in de Washingtonstraat in Elsene gebouwd (ABML, Brussel)

monde. Toute la famille humaine se trouve ainsi réunie pour la première fois. Réunion orageuse en vérité où des questions d'héritages, des revendications, des ressentiments, des suspicions altèrent la joie de la rencontre ». Even verderop stelt men dat men wil « partir de la vie moderne pour mener à Dieu²⁴.

Dit besef van mondialisering kleurt het instituut van meet af aan en doortrekt ook de vier zwaartepunten die het Centrum én haar revue kenmerken. Allereerst geeft men ruime aandacht aan de religieuze vorming in de praktijk, zowel in België als wereldwijd. Men heeft daarbij aandacht voor de problematiek van het religieus onderwijs en het staatsonderwijs en mengt zich doorheen de jaren 1950 met meerdere publicaties

in de heersende schoolstrijd. Een tweede focus ligt bij de katholieke actie en het belang van de jeugdbewegingen, een aandachtspunt waarop we later uitgebreider terugkomen omdat het meer dan alleen de publicatiestroom van het Centrum zal kleuren. Ten derde, en dit gaven we reeds aan, is er de inbedding in de cultuur van vandaag. Het is in dit opzicht de moeite waard even de naar de subject index van de Revue te kijken in haar vroegste edities. Precies de hoofding '*temps*' — met tussen haakjes de vermelding : '*notre temps*' — telt het ruimste aantal paginaverwijzingen. Tenslotte is er de aandacht voor de concrete regionale inbedding van het geloof en het geloofsonderricht. Vanuit die focus begrijpt men de ruime aandacht die het Centrum heeft voor disciplines als godsdienstsociologie en missiologie.

Tot zover wat de oprichting van de revue betreft. Administratieve erkenning van het nieuwe centrum volgt niet veel later, want vanaf 1948 heeft het rechtspersoonlijkheid en in 1950 wordt het door Rome erkend als '*Organisation internationale catholique*'. Daarnaast wordt het opgenomen in het register van UNESCO. Op dat ogenblik bestaat het *Centre Lumen Vitae* reeds vijftien jaar en heeft het niet alleen een ruime onderzoeksexpertise opgebouwd maar evengoed een indrukwekkend réseau aan internationale contacten opgebouwd, wat leidt tot samenwerkingsakkoorden met gelijkaardige instituten wereldwijd²⁵. Al deze ervaring werpt op twee wijzen vruchten af vanaf het midden van de jaren 1950.

In de eerste plaats schept al het bovenstaande de mogelijkheid tot het organiseren van conferenties in samenwerking met internationale partners. Om te beginnen²⁶ een groot catechetisch congres te Antwerpen in augustus 1955, met als thema 'Catéchèse pour notre temps'²⁷ dat de aanleiding vormt tot het 'année catéchétique internationale' van 1957 met een compleet studieprogramma dat volgende items omvat :

- Catéchèse biblique
- Catéchèse liturgique
- Catéchèse doctrinale
- Psychologie religieuse
- Pédagogie religieuse²⁸

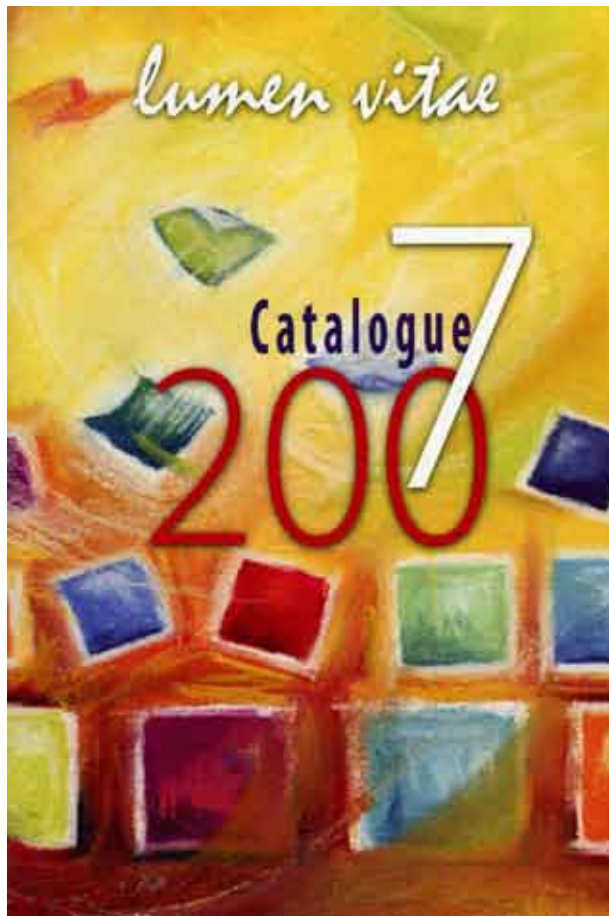
De initiatieven stapelen zich op in deze periode en in 1955 en 1957 organiseert Delcuve in samenwerking met Léopold Denis – directeur van het Centre documentaire catéchétique de Mayidi (Congo) – respectievelijk in Kinshasa en Bukavu een *semaine internationale d'études*. Zie hierover Delcuve zelf, in een brief aan kardinaal Van Roey :

Éminence Révérendissime, Notre Centre International s'est efforcé, il y a deux ans, de diriger son effort de rayonnement apostolique vers l'Afrique, en organisant, en collaboration avec le Centre Documentaire Catéchétique

de Mayidi, — associé au Centre Lumen Vitae — une Session Internationale, à Léopoldville [Kinshasa], sur le thème : 'Formation religieuse et humaine en Afrique noire'. Nous gardons le souvenir reconnaissant des encouragements qui nous sont venus de Votre Éminence Révérendissime.

Les participants de la rencontre de la rencontre de Léopoldville se sont séparés en exprimant le désir de voir se réaliser d'autres Sessions, animées du même esprit. C'est en vue de répondre à ce souhait que le Centre de Mayidi organise, en collaboration une nouvelle fois avec le Centre International de Bruxelles, une Session sur la formation religieuse en famille, du 29 juillet au 3 août 1957, à Bukavu.²⁹

Met alle aandacht voor godsdienstonderwijs, inculturatie, catechese, en sociologie³⁰ die het Brusselse Centrum ten toon spreidde lag een volgende stap voor de hand : de vorming van pastoors, catecheten en godsdienstleerkrachten binnen het eigen instituut. Op instigatie van Pierre Ranwez (één van de mede-oprichters van het catechetisch centrum in 1935 die inmiddels ook publicaties over kinder- en jeugdpastoraal op zijn conto had³¹) en een welgekende figuur binnen het milieu van Belgische catecheten³², organiseert men vanaf 1954 cursussen voor religieuzen die actief zijn in het onderwijs. Deze eerste colleges vinden plaats op verschillende locaties te Brussel. Men contacteert het aartsbisdom omtrent deze initiatieven en in oktober 1955 krijgt men de principiële goedkeuring van hulpbisschop Mgr. Everaert. Het aartsbisdom vraagt slechts dat men het programma en de namen van de professoren zou doorgeven, en dat men in het docentenkorps eveneens leden van de seculiere clerus zou opnemen. Dit collegeprogramma – bestaande uit drie uren cursus op zaterdag – loopt verder tot het aartsbisdom in 1959 besluit de colleges op te nemen in haar programma voor alle Brusselse catechisten. Dit zet de deur open voor een uitbreiding van het programma en op instigatie van de kerkelijke overheden laat men de vroegere titel '*Cours Lumen Vitae*' vallen ten voordele van het nieuwe '*École supérieure de catéchèse*'. Voortaan

(afb.5)

Catalogus van de publicaties van Lumen Vitae (ABML, Brussel)

staat deze opleiding in voor de vorming van Brusselse godsdienstleerkrachten, pastoraal werkers en catechisten³³. De rode draad in de opleiding is de toepassing van het klassieke KAJ-principe : zien, oordelen, handelen³⁴. De uitbreiding van het onderwijsprogramma was overigens maar mogelijk dankzij een andere, maar infrastructurele uitbreiding. Immers, in 1956 verhuist het Centrum van de Spastraat naar haar huidige locatie in de Washingtonstraat te Elsene met voldoende ruimte om verschillende colleges te organiseren. Gastprofessoren als Mgr. Dondeyne, François Houtart en Charles Moeller passeren er de revue en tegen het einde van dit decennium staat een jaarlijks studieprogramma op punt. Het verbaast niet dat kardinaal Van Roey

zich in april 1960 richt aan de directeur van de *École supérieure* om zijn appreciatie te kennen te geven. We citeren :

Comme j'ai eu l'occasion de vous le dire lors de votre visite à l'Archevêché, je tiens à vous confirmer par écrit que j'ai apprécié beaucoup les efforts que l'École Supérieure Catéchétique Lumen Vitae a faits et continue à faire pour la formation doctrinale et pratique des catéchistes des Écoles communales de l'agglomération bruxelloise. Je vous en suis très reconnaissant ainsi qu'à vos collaborateurs et c'est de tout coeur que je bénis votre École³⁵.

Hoe indrukwekkend ook, dit is slechts één luik van de ontwikkeling van *Lumen Vitae* als educatief centrum. Gezien de mondiale blik van het instituut bleef de *École Supérieure* te beperkend. In 1957 had men daarom besloten tot de oprichting van het reeds vernoemde *Institut International*³⁶. Als voortzetting van het studieprogramma voor het année catéchétique internationale bood men voortaan een permanente hogere opleiding aan voor studenten die hoofdzakelijk uit derde wereldlanden afkomstig zijn³⁷. Met dit internationale opleidingsluik kent ook het professoren — en dan vooral het gastprofessorencorps — een groeiende internationalisering. Men tracht docenten aan te trekken uit zowat alle regio's ter wereld, en benut daarvoor het réseau aan internationale akkoorden dat in de voorafgaande periode werd opgebouwd. Bovendien bestaat het professorenkorps lang niet meer alleen uit leden van de sociëteit, maar komen de docenten uit meerdere ordes evenals uit de seculiere clerus. Deze voortdurende tendens tot diversificatie leidt ertoe dat het Centrum aan het begin van de jaren 1960 de vijf pijlers kent waarop het ook vandaag steunt, te weten :

- L'École Supérieure Catéchétique
- L'Institut International
- La revue Lumen Vitae
- La bibliothèque
- Les éditions Lumen Vitae

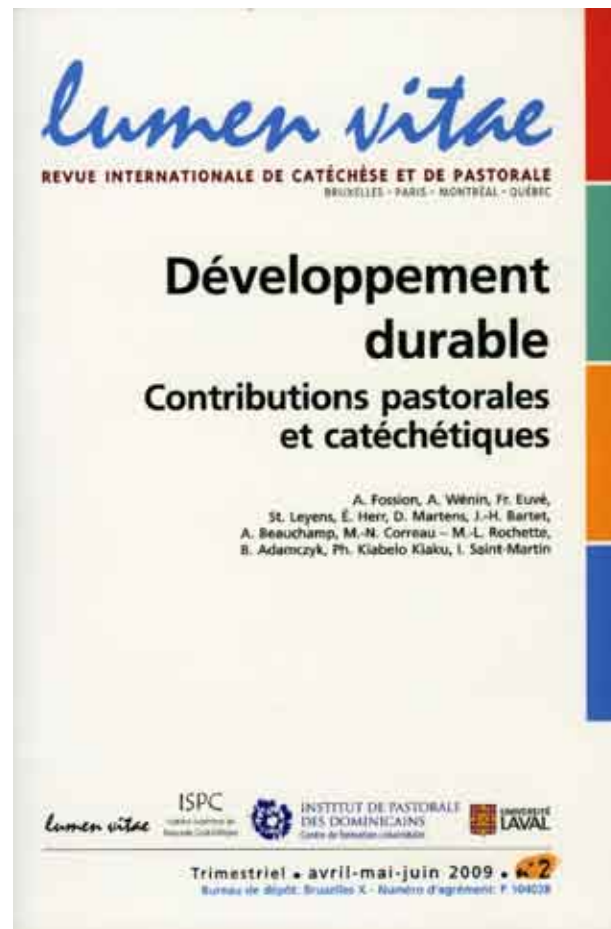
De risico's van een voorkeursoptie. De bevrijdingstheologie...

Terwijl het instituut zich in dit bewogen decennium verder toelegt op de catechetiek³⁸ in een internationaal perspectief ondergaat de Rooms-katholieke kerk als geheel een opmerkelijke metamorfose. Het Tweede Vaticaans Concilie grijpt plaats³⁹ en met het concilie worden veel van de preconciiliaire vernieuwingsbewegingen gecanoniseerd, mede dankzij de Belgische invloed op dit Concilie⁴⁰. De nouvelle théologie, de liturgische beweging, de katholieke actie en ook de catechetische vernieuwingsbewegingen krijgen hun valorisatie in conciliedocumenten als *Gaudium et Spes*, *Dei Verbum*, *Sacrosanctum Concilium*, *Dignitatis Humanae*...

Ook Lumen Vitae weet zich gesterkt in haar fundamentele overtuigingen en werkt mee aan de receptie van de conciliaire besluiten in haar publicaties en haar onderwijs. Publicaties zoals die van professor Meilhac over de christelijke moraal volgens Vaticanum II getuigen hiervan⁴¹. Intussen kent (als gevolg van het conciliaire proces) de bevrijdingstheologie een steile vlucht en precies omwille van haar specifieke studentenpopulatie volgt de staf van het Centrum de ontwikkelingen op de voet, getuige bijvoorbeeld de chronica van de hand van P. Marcel van Caster s.j.⁴². In 1968 leidt deze aandacht voor bevrijdingstheologie — de promulgatie van de encycliek *Populorum progressio*⁴³ in maart 1967 draagt hier ook aan bij, net als de bisschoppenconferentie te Medellin in 1968 — tot een thematisch gestructureerde hervorming van de opleidingen⁴⁴. Voortaan kent men drie secties :

- Catéchèse et évangélisation
- Évangélisation et développement
- Renouveau et adaptation de la vie religieuse.

Wanneer begin jaren 1970 de professoren Herman Lombaerts en Jacques van Nieuwenhove een rondreis maken door Latijns Amerika heeft dit onmiddellijke repercussies op de inhoud van de colleges die aan *Lumen Vitae* worden gedoceerd, en

(afb.6)

Het tijdschrift *Lumen Vitae* wordt sedert 1946 gepubliceerd (Privé-verzameling, Brussel)

ik citeer hier graag het rijk gedocumenteerde artikel dat Pierre Sauvage aan deze periode wijdde :

Le contenu du programme de l'année académique 1971-1972 en témoigne. Dans la section 'évangélisation et développement', Jacques van Nieuwenhove assure un séminaire sur le thème 'Théologie et pastorale de la libération', et à partir de l'année académique suivante, avec Ignace Berten o.p., il fait un cours sur 'Salut et développement/libération'. En outre, à partir de ce moment, l'Institut invite régulièrement des théologiens latino-américains pour donner des cours ou animer des sessions de pastorale

– Cecilio de Lora, Enrique Dussel, Gustavo Gutiérrez, João Marins et Joseph Comblin⁴⁵.

Lombaerts en van Nieuwenhove ontvouwen een model om in een Europese context een Latijns Amerikaanse pastoraal te ontwikkelen, en passen dit ook concreet toe⁴⁶. Beiden verzoeken de Europese continentale theologie en de bevrijdingstheologie aan mekaar te koppelen in een voortdurende dialoog, die een bewustzijnsverandering van de Europese theologie zou impliceren⁴⁷. Echter, deze ‘voorkeursoptie’ voor de bevrijdingstheologie (én de beweging ‘Justitia et Pax’⁴⁸) zal voor het Centrum niet van blijvende aard zijn. Tegen het einde van de jaren 1970 verslechtert de verhouding tussen Rome en de bevrijdingstheologen⁴⁹, een ontwikkeling die zich ook in Elsene laat voelen. De tegenkanting laat zich voor het eerst voelen met de ‘affaire Girardi’. De Italiaanse salesiaan Giulio Girardi was een specialist in de studie van het atheïsme en het marxisme, die reeds actief was in het conciliaire debat rond deze problematiek⁵⁰. In het academiejaar 1972-1973 doceert Girardi een college ‘marxisme et christianisme’. Ondanks het succes van dit college, gebaseerd op meerdere van Girardi’s publicaties⁵¹ hieromtrent wordt — vermoedelijk op instigatie van de latere kardinaal Lopéz Trujillo⁵² — druk uitgeoefend door de provinciaal overste van de franstalige Belgische jezuiten om het Centrum te heroriënteren en de structuur die het kent sinds 1968 op te geven. Het loopt erop uit dat de salesiaan in 1974 wordt bedankt voor zijn diensten. Opvallend daarbij is dat Girardi reeds in 1969 uit het professorenkorps van het Salesianum verwijderd was omwille van ‘ideologische’ redenen, waarna hij antropologie doceerde aan het *Institut Catholique de Paris*. In 1973 werd hij daar om gelijkaardige redenen aan de deur gezet. Het instituut Lumen Vitae volgt deze tendens. Na de afzetting van Girardi volgt een penibele reorganisatie van het docentenkorps en plooit het instituut zich vanaf 1976 terug op de vroegere structuren⁵³. Enkele van de Latijns Amerikaanse gastprofessoren (Paolo Freire, Gustavo Gutierrez⁵⁴) zeggen hun medewerking aan het instituut op, en

als gevolg van de hervorming worden docenten als Van Nieuwenhove, Lombaerts en ook gastdocent Houtart niet opgenomen in het vernieuwde professorenkorps. Tenslotte, ook het gestaag groeiende aantal studenten uit Latijns-Amerika neemt plots een steile duik...

Recente ontwikkelingen, een vloed aan publicaties

Alvorens ons relaas af te sluiten werpen we graag nog een korte blik op de ontwikkeling van het Instituut in de nasleep van deze pijnlijke episode. Hoewel de affaire Girardi het centre Lumen Vitae rake klappen toebracht wist men er onder de directie van André Knockaert (van 1977 tot 1986) gedeeltelijk bovenop te komen door zich terug te plooiën op de oorspronkelijke missie van het instituut. Gaandeweg verbeteren de contacten met Latijns Amerika zich opnieuw en men blijft zich toeleggen op de vorming van studenten op een internationaal niveau. Recent is men zich (en opnieuw vanuit de ervaring van de studentenpopulatie⁵⁵) in de opleidingsprogramma’s van het instituut meer en meer rekenschap gaan geven van het belang van de interreligieuze dialoog en de inculturatie. Directeur André Knockaert verwoordde het in 1985 als volgt :

L’expérience, de plus d’un quart de siècle, de rencontres de professeurs de divers pays et de participants venus de tous les coins du monde, contribue à élargir notre problématique théologique et pastorale, et au-delà d’une vision euro-centrique des problèmes humains, sociaux et ecclésiaux⁵⁶.

Vanuit deze bekommernis en de interesse voor de concrete beleving van het christendom blijft het instituut zich zowel internationaal als binnen de Belgische — en meer specifiek de Brusselse kerkgemeenschap — profileren als een open en modern onderwijs-, onderzoeks- en publicatiecentrum⁵⁷. Om dit alles te handhaven rekent het instituut zowel op de eigen vaste staf als op affiliaties met buitenlandse instituten maar evenzeer

(afb.7)

Pater André Knockaert (1923-2006) volgde Georges Delcuve op (ABML, Brussel)

ontstaan er akkoorden met Belgische katholieke universiteiten als UCL en KUL⁵⁸. Gastprofessoren van beide universiteiten doceren derhalve aan het Centre Lumen Vitae.

Alvorens af te sluiten staan we nog even stil bij dit laatste item : de publicaties. De *Revue Lumen Vitae* blijft tot op heden het centrale publicatie-orgaan van het instituut en in 2004 nog — onder leiding van Henri Derroitte — werd ook hier de blijvende internationale gerichtheid van het instituut duidelijk. Het tijdschrift is voortaan de gezamenlijke spreekbuis van vier instituten⁵⁹. Tenslotte hebben ook de éditions Lumen Vitae sinds de oprichting van de eerder vermelde reeks '*Témoins du Christ*' een steile opgang gekend.

Vooraf gedurende de afgelopen decennia werd de wens van stichter Georges Delcuve gestand gedaan dat « *le Centre Lumen Vitae développe largement son rayonnement catéchétique et pastoral au plan de la production littéraire* »⁶⁰.

Dit werd duidelijk doorheen de oprichting van een breed scala aan thematische boekenreeksen. Deze waaier loopt van schoolhandboeken over de publicatie van academisch-theologische studies — die alle domeinen van de theologie bestrijken — tot en met de uitgave van stripverhalen voor jongeren⁶¹. Deze waaier weerspiegelt beter dan wat ook het brede veld dat het instituut tot op vandaag weet te bestrijken.

- ¹ Aan het begin van deze tekst dank ik graag huidige directeur van het Centre Lumen Vitae, Benoît Malvaux, voor diens hulp bij de voorbereiding ervan. Ik verwijs bovendien graag naar diens overzichtelijke artikel over het Centrum zoals het vandaag kan worden bezocht, in Benoît MALVAUX, *Le Centre Lumen Vitae*, in *Dimanche Bruxelles* [16 novembre 2003].
Tevens sommen we de namen op van gebruikte archieven met hun afkorting :
- AAM : Archief van het aartsbisdom van Mechelen, Wollemarkt 15, Mechelen.
- ABML : Archives des jésuites de la province belge méridionale, rue André Fauchille 6, Bruxelles.
- ABSE : Archief van de Vlaamse jezuïeten, Waversebaan 220, Heverlee.
- KADOC : Katholiek DocumentatieCentrum, Vlamingenstraat, Leuven.
- ² Zonder al te breedvoerig te willen gaan, verwijzen we voor meer informatie hieromtrent naar volgende standaardwerken over de nouvelle théologie-crisis : Etienne FOUILLOUX, *Une église en quête de liberté. La pensée catholique française entre modernisme et Vatican II, 1914-1962* (Anthropologiques), Paris, 1998 ; het meer gedateerde Tarcisse TSHIBANGU, *Théologie comme science au XXème siècle*, Kinshasa, 1980 ; en tenslotte het meer recente overzicht van Rosino GIBELLINI, *La teologia del xx secolo* (Biblioteca di teologia contemporanea, 69), Brescia, 2004⁵, p. 173-225.
- ³ Henri DE LUBAC, *Surnaturel. Études historiques*, Paris, 1946.
- ⁴ Jean DANIELOU, *Les orientations présentes de la pensée religieuse*, in *Études* 249 (1946), p. 5-21.
- ⁵ Zie hierover Karim Schelkens & Jürgen METTEPENNINGEN, "Quod immutabile est nemo turbet et moveat". *Les rapports entre le P. H. de Lubac et le Général J.B. Janssens dans les années 1946-1948, à propos de documents inédits*, in *Cristianesimo nella Storia* 29 (2008) 139-172.
- ⁶ Voor meer informatie over het scholasticaat te Egenhoven (deelgemeente van Leuven), zie Camille DUMONT, *L'enseignement théologique au Collège jésuite de Louvain. Louvain 1838-Bruxelles 1988*, in *Nouvelle Revue Théologique* 111 (1989), p. 556-576 en Id., *Vie et destinée d'un Collège jésuite. Louvain 1838-1989*, in R. LAFONTAINE et al., *Un collège théologique de la compagnie de Jésus. Louvain 1838-Bruxelles 1988*, Bruxelles, 1989 p. 7-46.
- ⁷ Biografische info over Malevez vindt men dans l'article de DUMONT, *In Memoriam P. Léopold Malevez*, in *Revue théologique de Louvain* 5 (1974), p. 128-131. Onder de genoemde publicaties is vooral Léopold MALEVEZ, *Deux théologies catholiques de l'histoire*, in *Bijdragen* 10 (1949), p. 225-240 belangrijk.
- ⁸ Voor meer biografische informatie over Dhanis, zie André DOCKX, *Edouard Dhanis*, in Charles E. O'Neill and Joaquín M. Domínguez (ed.), *Diccionario histórico de la compañía de Jesús. Biográfico-temático*, Vol. II : *Costa Rossetti-Industrias*, Madrid : Universidad pontificia Comillas, 2001, p. 1110.
- ⁹ Maurits DE TOLLENAERE, *Juan Bautista Janssens*, in O'NEILL – DOMÍNGUEZ (ed.) *Diccionario histórico*. Vol. II : *Costa Rossetti-Industrias*, p. 1690-1696.
- ¹⁰ Zie DE TOLLENAERE, *Juan Bautista Janssens*, pp. 1692-1693 : « Presintiendo (ya en 1949) que el Vaticano iba a intervenir, había confiado a Édouard Dhanis, professor de teología fundamental en Lovaina, el cuidado de visitar los escolasticados en Francia. »
- ¹¹ Zie Jean-Baptiste JANSSENS, *Libri vel articuli quidam a bibliothecis removendi*, in *Acta Romana Societatis Iesu* 11 (1946-1950) 882-883, en eveneens Y.M. CONGAR, *Mon Journal du Concile*. Tome I-II. Présenté et annoté par Éric MAHIEU. Avant-propos de D. Congar.
- Préface de B. Dupuy, Paris, 2002, t. I, p. 78 : « Le P. Dhanis a connu le P. Janssens, général actuel de la compagnie, qui l'a fait venir à Rome et en fait un peu son théologien. C'est Dhanis qui, côté s.j. romain, a mené les affaires du P. de Lubac. »
- ¹² Zie ABSE : Fonds Janssens, Brief van Generaal J.B. Janssens aan R. Ghysel, le 23 décembre 1949.
- ¹³ We wijzen er hier terloops op dat de Franse situatie danige invloed had op de Belgische preconciliaire situatie. Zie hierover bijvoorbeeld Baudouin GROESSENS – Thierry SCAILLET, *La pensée théologique*, in Jean PIROTTE – Guy ZELIS (ed.), *Pour une histoire du monde catholique au 20e siècle. Wallonie – Bruxelles. Guide du chercheur* (Sillages, 6), Louvain-la-Neuve : ARCA, 2003, p. 65-67 ; zie vnl. p. 62 : « Au sortir du second conflit mondial, au cours des années 1950-1960, la vie théologique en Belgique est gênée par l'attitude assez « conservatrice » adoptée par Pie XII face à la montée du « communisme athée », mais est influencée par le renouveau qui se manifeste en France autour des centres du Saulchoir (avec les pères Chenu et Congar) et de Fourvière (avec le père de Lubac). Ce renouveau se manifeste également au sein d'autres « mouvements » connexes qui, par leur avant-gardisme, précèdent et annoncent le concile Vatican II. »
- ¹⁴ Voor meer biografische info zie R.F. ESPOSITO, *Un patriarcha della catechesi, P. Georges Delcuve*, in *Vita Pastorale*, Milan – Turin, 1976, p. 45-47 ; Jean BOUVY, *Georges Delcuve*, in *Nouvelle Biographie Nationale* 8, p. 97-99.
- ¹⁵ Andere namen zijn onder meer P. André de Marneffe, P. Jean Ranwez, en Paul Croonenberghs. Zie hierover Jean PÉLISSIER, *Le Centre International 'Lumen Vitae'*, in *Lumen Vitae* 15 (1960), p. 209-222.
- ¹⁶ AAM : Fonds religieuze ordes en congregaties, Brief van C. Van de Vorst aan kardinaal Van Roey van 12 augustus 1937 : « Je tiens à informer Votre Éminence qu'aujourd'hui le R.P. Maurice Schurmans, recteur de notre collège théologique de Louvain, sera nommé provincial de la Province Belge septentrionale. »
- ¹⁷ De complete referentie luidt Georges DELCUVE (ed.), *Où en est l'enseignement religieux. Livres et méthodes de divers pays*, Parijs : Casterman, 1937. Eén van de meer opvallende zaken in deze bundel is de publicatie van een internationale bibliografie rond al wat met godsdienstondericht en catechetiek heeft te maken. De bundel zelf herneemt een reeks eerder in de *Nouvelle Revue Théologique* verschenen publicaties.
- ¹⁸ A. Pichler (1913-1992), van 1959 tot 1989 bisschop van Banja-Luka.
- ¹⁹ Verzameld in Georges DELCUVE (ed.), *Jésus Christ montré à la jeunesse moderne. Notes de catéchèse*, Brussel, 1939. In datzelfde jaar publiceert hij ook het pamflet George DELCUVE, *Le mouvement catéchistique en France*, Brussel : La cité chrétienne, 1939.
- ²⁰ George DELCUVE, *L'exégèse de Philon étudié dans le commentaire allégorique*, 2 Tomes, Parijs, 1945. Over Delcuve als kerkhistoricus, zie de korte nota in C.E.M. STRUYKER BOUDIER, *Wijsgerig leven in Nederland, België en Luxemburg, 1880-1980*. Tome I : *De jezuïeten*, Baarn : Ambo, 1985, p. 145.
- ²¹ Zie het rapport van George DELCUVE, *La collection des manuels 'Témoins du Christ'. Un épisode évangélique étudié et vecu, une leçon doctrinale, précisions concernant la collection*, Brussel : Lumen Vitae, 1954.
- ²² Zie Jean-Louis JADOULLE, *Les intellectuels catholiques. De la libération au Concile Vatican II*, in Jean PIROTTE et Guy ZELIS (ed.), *Pour une histoire du monde catholique au 20e siècle. Wallonie-Bruxelles. Guide du chercheur* (Sillages, 7), Louvain-la-Neuve, ARCA, 2003, p. 467-486, zie vooral p. 474ss : « Les autorités

épiscopales ne sont pas en reste. En 1956, elles installent un Centre de recherches socio-religieuses dirigé par l'abbé François Houtart et le dominicain Louis Dingemans, et intégré dans le Centre interdiocésain de la rue Guimard à Bruxelles. Il reprend le rôle de lieu de rencontre entre les chercheurs, assumé un temps par le Centre belge de sociologie religieuse créé en 1951 et installé dans les bâtiments du centre Lumen Vitae à Bruxelles ».

²³ Zie bvb. in AAM : Fonds religieuze ordes et congregaties, Brief van P. Delcuve aan kardinaal Van Roey van 26 oktober 1946 : « Éminence, en plusieurs circonstances, Vous avez daigné manifester Votre sympathie à l'égard des initiatives de notre Centre Catéchétique. Abuserais-je de la paternelle bonté de Votre Éminence en sollicitant d'Elle un bref entretien au sujet de cette oeuvre ? ».

²⁴ Deze tekst uit het *Éditorial*, in *Lumen Vitae* 1 (1946), p. 5-6, roept sterke reminiscenties op aan het in datzelfde jaar gepubliceerde werk van de Belgische theoloog Gustave THILS, *Théologie des réalités terrestres*. Tome I : *Préludes*, Bruges, 1946. Daarin betoogt de auteur dat een hedendaagse theologie de moderne wereld en haar ontwikkelingen ernstig moet nemen, en zet hij zichzelf in het spoor van de nouvelle théologie.

²⁵ Zie hierover BOUVY, *Georges Delcuve*, p. 98, die een lijst biedt van samenwerkingsverbanden in Mayidi (Congo), Athene, Manilla, Oslo, Rio de Janeiro, Québec, Lissabon, Singapore, Stockholm, Butare en Wa (Ghana).

Zie ook het artikel van Georges MEESSEN, *Georges Delcuve*, in O'NEILL – DOMÍNGUEZ (ed.) *Diccionario histórico*. Vol. II : *Costa Rossetti-Industrias*, p. 1074, waarin we lezen : « Atento, asimismo, a las necesidades pastorales de las misiones, organizó dos 'semanas' internacionales de estudios de formación religiosa y humana en África ; además, tomó parte activa en la fundación de un instituto catequético en Manila. »

²⁶ Volledigheidshalve dienen we hier ook Delcuve's participatie te melden in de werkbijeenkomsten – met publicaties van hun resultaten in de door *Lumen Vitae* uitgegeven reeks *Cahiers de la Roseraie* – die werden georganiseerd van 1952 tot 1956 in een samenwerkingsverband tussen Pierre Ranwez en de abbaye Saint André te Brugge. Zie bijvoorbeeld P. RANWEZ – T. MAERTENS – R. POELMAN – R. WAELEKENS – G. DELCUVE, *Le Seigneur passe dans son peuple. Initiation au mystère de Pâques* (Cahiers de la Roseraie, 1), Brussel, Lumen Vitae, 1952.

²⁷ De akten hiervan zijn gepubliceerd als *Catéchèse pour notre temps. Session internationale d'Anvers* (Cahiers de Lumen Vitae, 12), Gembloux, Duculot, 1958.

²⁸ Zie AAM, Fonds presse catholique, Brief van Delcuve aan kardinaal Van Roey, van 19 februari 1957, met als annex : un 'Projet d'une année catéchétique internationale (20 oct. 1957-15 juin 1958)'. Daarin stelt Delcuve volgende bepalingen voor :

« 1. Une formation catéchétique sérieuse. – Il est indispensable de recevoir des idées justes et fécondes concernant le contenu de la catéchèse, le sujet à catéchiser et les méthodes.

2. Une ouverture au mouvement catéchétique international. – Assurée par des compétences de divers pays, la formation catéchétique fondamentale sera déjà internationale. Le projet prévoit en outre des contacts avec des personnalités, institutions, réalisations de divers pays, soit par des conférences ou des visites à Bruxelles, soit par un voyage d'étude entre le 2 mars et le 13 avril [...] ».

²⁹ AAM, Fonds katholieke pers, Brief van G. Delcuve aan kardinaal Van Roey, van 2 april 1957.

³⁰ Illustratief in dit verband is het themanummer van de Revue in 1951, dat zich presenteerde als *Numéro spécial : Milieux modernes*

et vie religieuse. *État présent de la sociologie religieuse*, waarin men op pp. 388-390 een overzicht treft van de 'Contributions de 'Lumen Vitae' à la sociologie religieuse'. Niet veel later verzorgt het Centrum ook de bekroonde publicatie van het doctoraatsproefschrift van de gekende socioloog Jan KERKHOF, *Godsdienstpraktijk en sociaal milieu. Proeve van godsdienstsociologische studie der provincie Limburg* (Cahiers de Lumen Vitae, 5), Bruxelles, Lumen Vitae, 1953.

³¹ Zie bijvoorbeeld P. RANWEZ – A. DRÈZE, *Aspects contemporains de la pastorale d'enfance* (Les livres du prêtre, 4), Parijs, Éditions du vitrail, 1950.

³² Zie hierover Omer HENRIVAUX, *La catéchèse et l'enseignement religieux*, in PIROTTE – ZELIS (ed.), *Pour une histoire du monde catholique au 20e siècle. Wallonie-Bruxelles. Guide du chercheur* (Sillages, 6), Louvain-la-Neuve : ARCA, 2003, pp. 87-88 en MEESSEN, *Georges Delcuve*, in O'NEILL – DOMÍNGUEZ (ed.) *Diccionario histórico*. Vol. II : *Costa Rossetti-Industrias*, p. 1074 : « Por su parte, Pierre Ranwez, compañero de Delcuve y su colaborador desde el comienzo, fundó (1959) la école Supérieure Catéchétique ».

³³ Hierover meer in André FOSSION, *Lumen Vitae. Une institution jésuite à découvrir*, in *Horizons St. Michel* (1994), p. 14-15. De plechtige openingszitting van deze nieuwe afdeling werd gehouden op 3 oktober 1959, in aanwezigheid van kan. J. Kempeneers, Mgr. L.J. Suenens en kan. Beckers.

³⁴ Voir le programme d'études (intitulé : Formation religieuse pour notre temps. Année catéchétique internationale, 18 octobre 1959 – 25 juin 1960) de cette année, p. 2 : « Le prêtre catéchète, le catéchiste doit inspirer l'apostolat qui s'exerce en des secteurs variés. Aussi doit-il connaître ces formes diverses d'apostolat. Membre de la Conférence des Organisations Internationales Catholiques, le Centre Lumen Vitae introduira ses étudiants dans bon nombre d'OIC : Jeunesse Ouvrière Chrétienne (J.O.C.), Mouvement Ouvrier Chrétien (M.O.C.), Bureau International Catholique de l'Enfance (B.I.C.E.), etc. »

³⁵ ABML, VII. 43, Brief van kardinaal Van Roey aan Delcuve van 29 april 1960. Deze brief is een reactie op AAM, Fonds katholieke pers, Brief van Delcuve aan kardinaal Van Roey van 21 april 1960 : Éminence Révérendissime, proche du terme d'une année de formation des catéchistes, je souhaiterais pouvoir en exposer à Votre Éminence les résultats positifs et négatifs. De plus, apprenants que les vicaires généraux se réunissent prochainement pour envisager l'avenir des écoles de catéchistes en Belgique (programmes, diplômes, etc.), j'aimerais soumettre très respectueusement à Votre Éminence les conclusions auxquelles je parviens après de nombreuses consultations.

Een jaar later volgt een officiële erkenning van de door het instituut uitgereikte diploma's vanuit Mechelen. Zie ook in ABML, VII, de brief van Van Roey aan Lumen Vitae van 8 maart 1961 : « 1. L'École Supérieure Catéchétique 'Lumen Vitae' est agréée par l'Autorité diocésaine et habilitée à décerner :

- le diplôme d'enseignement religieux du degré inférieur aux étudiants qui, munis d'un diplôme d'humanité ou d'un diplôme reconnu équivalent, ont, durant trois ans, suivi au Centre 'Lumen Vitae' le cours complet (5h. par semaine), participé aux exercices dans un des quatre centres catéchétiques bruxellois (2h. par semaine) et réussi les examens et épreuves.

- le diplôme de catéchiste aux étudiants qui, munis du certificat d'enseignement secondaire inférieur et reconnus aptes après un examen de maturité, ont, durant trois ans, suivi au centre 'Lumen Vitae' le cours fondamental (3h. par semaine), participé aux exer-

- cises dans un des quatre centres bruxellois (2h. par semaine) et réussi les examens et épreuves. »
- ³⁶ Voir FOSSION, *Lumen Vitae. Une institution jésuite à découvrir*, p. 14.
- ³⁷ AAM, Fonds katholieke pers, Brief van Delcuve aan kardinaal Van Roey, van 2 juli 1959 :
En 1957, au moment où notre Centre élaborait le programme d'une 'Année catéchétique internationale', Votre Éminence a bien voulu accorder son haut Patronage à notre initiative. Les cours ont été donnés d'octobre 1957 à juin 1958, puis répétés d'octobre 1958 à juin 1959. Compte tenu de l'expérience de ces deux années, nous avons retouché le programme. Sachant de l'intérêt que Votre Éminence porte à notre travail, je me permets de Lui adresser un exemplaire du programme arrêté pour la troisième année.
- ³⁸ Voir entre autres les études de André GODIN – DELCUVE (ed.), *Readings in European Catechetics* (Lumen Vitae studies), Brussel, Lumen Vitae, 1962 ; GODIN (ed.), *Child and Adult Before God* (Loyola Pastoral Series), Chicago, Loyola University Press, 1965.
- ³⁹ Voor meer informatie over het Concilie en de aldaar geïnstigeerde vernieuwingen, zie het vijfdelige standaardwerk de Giuseppe ALBERIGO – Joseph A. KOMONCHAK (ed.), *History of Vatican II*, Leuven – Maryknoll, Peeters – Orbis, 1995-2006.
- ⁴⁰ Zie hierover o.m. Leo DECLERCK, *De rol van de Squadra Belga op Vaticanum II*, in *Collationes* 32 (2002), p. 341-372 ; Jan GROOTAERS, *Belgi ed Olandesi al Concilio Vaticano II*, in Luigi VACCARO (ed.), *Storia religiosa di Belgio, Olanda e Lussemburgo* (Europa ricerca, 6), vol. 2, Milan, 2000, p. 591-623 ; Mathijs LAMBERIGTS, *Research into the Second Vatican Council in the Low Countries. A Survey*, in *Annuario Historiae Conciliorum* 32 (2000), p. 387-404 ; alsook Karim SCHELKENS, *The Centre for the Study of the Second Vatican Council in Leuven. Historical Developments and List of Archives*, in *Ephemerides Theologicae Lovanienses* 82 (2006), p. 129-153. Een brede studie hierover verscheen recent als Doris DONNELLY – Joseph FAMERÉE – Mathijs LAMBERIGTS – Karim SCHELKENS (ed.), *The Belgian Contribution to the Second Vatican Council. Acts of the International Conference in Mechelen, Leuven, Louvain-la-Neuve held on September 12-16 2005* (Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium, 216), Leuven, Peeters, 2008.
- ⁴¹ L. MEILHAC, *La morale chrétienne dans l'optique de Vatican II, d'après des travaux récents*, in *Lumen Vitae* 23 (1968), p. 9-26.
- ⁴² Zie bijvoorbeeld M. VAN CASTER, *La semaine internationale de catéchèse, Medellín, 11-17 août 1968*, in *Lumen Vitae* 24 (1969), p. 145-150.
- ⁴³ PAUL VI, *Populorum progressio*, Encyclique sur la progression des peuples, 26 maart 1967.
- ⁴⁴ Zie Pierre SAUVAGE, *Relations entre Belges et Latino-américains à propos de la Théologie de la Libération (1970-1980)*, in J.P. BASTIAN (ed.), *La modernité religieuse en perspective comparée. Europe latine – Amérique latine* (Hommes et sociétés), Paris, Karthala, 2001, p. 287-318. Dit alles neemt echter niet weg dat andere initiatieven door het Centrum worden genomen. Getuige daarvan bijvoorbeeld in AAM, Fonds catechisatie, het rapport van P. Ranwez voor de 'service diocésaine de catéchèse' (rue de Ligne, 11, Bruxelles) van mei 1968 op p. 3 : « À Lumen Vitae ont commencé deux séries de cours ; l'une pour mères de famille, l'autre pour parents. »
- ⁴⁵ SAUVAGE, *Relations entre Belges et Latino-américains*, p. 290.
- ⁴⁶ Herman LOMBAERTS – Jacques VAN NIEUWENHOVE, *Une formation pastorale latino-américaine en Europe ? Réflexion à la suite d'un voyage*, in *Lumen Vitae* 26 (1971), p. 611-652 en later ook Herman LOMBAERTS, *Latijns-Amerikaanse bevrijdingskatechese in Europa ?*, in *Verbum* 43 (1976), p. 2-30.
- ⁴⁷ Over het werk van van Nieuwenhove in deze context, zie A. ABASCAL-JAEN, *Zur Rezeption der Befreiungstheologie in Spanien, Frankreich und den Niederlanden. Die lateinamerikanische Befreiungstheologie als Möglichkeit für Europa, seine Wurzeln neu zu erschaffen*, in Raúl FORNET-BETANCOURT (ed.), *Befreiungstheologie. Kritischer Rückblick und Perspektiven für die Zukunft*. Tome I : *Bilanz der letzten 25 Jahre (1968-1993)*, Mainz, Matthias Grünewald-Verlag, 1997, p. 128-175, zie vnl. p. 140vv. Zie eveneens Jacques VAN NIEUWENHOVE, *Les théologiens de la libération latino-américaine*, in *Le point théologique* 10 (1974), p. 67-104.
- ⁴⁸ Eén van de directeurs van Lumen Vitae die hierin erg betrokken waren was Joseph Herpels, die van 1970 tot 1975 stafid was van de Pauselijke Commissie 'Justitia et Pax'. Zie KADOC, Fonds J. Herpels.
- ⁴⁹ Over de ontwikkelingen in van de Latijns-amerikaanse bevrijdings-theologieën sinds Medellín, zie G. DE SCHRIJVER, *Paradigm Shift in Third World Theologies of Liberation. From Socio-economic Analysis to Cultural Analysis ?*, in G. DE SCHRIJVER (ed.), *Liberation Theologies on Shifting Grounds. A Clash of Socio-Economic and Cultural Paradigms* (Bibliotheca ephemeridum theologicarum lovaniensium, 135), Leuven, Peeters, 1998, p. 3-83.
- ⁵⁰ Zie Peter HÜNERMANN, *The Final Weeks of the Council*, in ALBERIGO – KOMONCHAK (ed.), *History of Vatican II*. Vol. V : *The Council and the Transition. The Fourth Period and the End of the Council, September 1965-December 1965*, Leuven, Peeters, 2006, p. 363-483, vnl. p. 398ss.
- ⁵¹ Bijvoorbeeld Giulio GIRARDI – Franz KÖNIG, *Marxismo e cristianesimo* (Sulle vie del Concilio) Assisi, Citadella, 1966 ; GIRARDI – Antoine VERGOTE (ed.), *L'ateismo contemporaneo*, 4 Tomes, Turin, Società editrice internazionale, 1967-1970.
- ⁵² Mgr. Alfonso López Trujillo is immer vanaf november 1972 secretaris van de Conferencia Episcopal Latino Americana (CELAM), waarvan hij in de periode 1979-1982 voorzitter zal zijn. Onder diens beleid wordt de tot dan toe open verhouding tussen de Latijns Amerikaanse bevrijdingstheologie en het marxisme sterk teruggeschoefd en vaak openlijk tegengewerkt.
- ⁵³ Zie Pierre SAUVAGE, *Mémoire des trois instances organisatrices. Lumen Vitae, Entraide et Fraternité, Justice et Paix* [Intervention au colloque du 16 novembre 2002 tenu à Lumen Vitae sur le thème : 'De dom Helder Camara à Porto Alegre : nouveaux chemins de la solidarité Nord-Sud'], p. 3-4.
- ⁵⁴ Terzijde, de Franse uitgave van Gutiérrez', *Teología de la liberación. Perspectivas*, werd uitgegeven door het instituut als Gustavo GUTIÉRREZ, *Théologie de la libération. Perspectives*. Traduit de l'espagnol par F. Malley o.p., Brussel, Lumen Vitae, 1974.
- ⁵⁵ Tot op heden acht het instituut veel belang aan het contact met haar voedingsbodern, de studenten. Dit doet zij o.a. via de uitgave van de 'Courrier des Anciens. Lettre annuelle de liaison avec les amis et anciens de l'Institut International de Catéchèse et de Pastorale Lumen Vitae'.
- ⁵⁶ Zie André KNOCKAERT, *Le Centre Lumen Vitae et l'année internationale de la jeunesse*, in *Lumen Vitae* 40 (1985), p. 7-14, zie p. 13.
- ⁵⁷ Dit uit zich onder meer in initiatieven zoals de organisatie van afstandsonderwijs.
- ⁵⁸ Met UCL bestonden er akkoorden sinds de jaren 1970, terwijl de affiliatie met de nederlandstalige KUL dateert van 2005.

⁵⁹ Zie Henri DERROITTE, *En 2004, la revue Lumen Vitae évoluera et... ne changera pas !*, in *Lumen Vitae* 58 (2003), p. 365 : « Notre revue devient l'organe de réflexion commune à quatre institutions d'enseignement théologique : l'Institut supérieur de Pastorale catéchétique de l'Institut catholique de Paris, la Faculté de Théologie et de Sciences religieuses de l'Université Laval à Québec, l'Institut de Pastorale des Dominicains de Montréal et, bien sûr, le Centre Lumen Vitae de Bruxelles. »

⁶⁰ Zie PÉLISSIER, *Le Centre International 'Lumen Vitae'*, in *Lumen Vitae* 15 (1960), p. 209-222, zie p. 214.

⁶¹ Ik som hier kort de namen van bestaande collecties op, voor meer info zie Henri DERROITTE, *Lumen Vitae, Catalogue 2006*, Bruxelles, 2006 :

- Collection Champs de grâce
- Collection Regards croisés
- Collection être ado et...
- Collection Tous en chemin
- Collection Pédagogie catéchétique
- Collection Pédagogie pastorale
- Collection Sens et Foi
- Collection Trajectoires
- Les cahiers Connaître la Bible
- Collection Théologies pratiques
- Collection Écritures
- Collection Passion de Dieu, passion de l'homme
- Collection à l'école de la Bible
- Collection Rencontres inattendues